

Антоанета (Делева) Гранберг

Класификация на хуно-българските думи заети в славянски

Четиринадесети международен конгрес на славистите
(Охрид, 10-16 септември 2008 г.)

1 Въведение

Когато се обсъждат езиковите контакти на славянските и алтайските народи, под термин "алтайски" трябва да се разбира общността обхващаща хуни, авари и прабългари. От езикова гледна точка, терминът "алтайски" обхваща общата история, както на хуно-българския език, така и, най-вероятно, езика на аварите. Тези езици по своите особености са много по-близки със съвр. чувашки и монголския език и се отличават от тюркските. (За историята на тези народи, преди да напуснат Азия, както и подробности за тяхната миграция в Европа, срв. Yu (1990, 118-150) и Szádeczky-Kardoss (1990, 206-228).

От историческа гледна точка, не е правилно да се употребява за тях определението "тюркски", тъй като за пръв път тюрките се появяват в Европа дълго време след появата на хуните и прабългарите.

Първите контакти между славянската общност и алтайски народи (хуни, авари и българи) са били обект на исторически и филологически изследвания (Curta 2006 г., Dobrodomov 1969 г., Gołab 1992 г., 392-414, Granberg 2000 г., Kiparsky 1975 г., 61-64, Pritsak 1983 г., Szádeczky-Kardoss 1990 г., 207-225, Тъпкова-Заимова 1966 г., Тъпкова-Заимова и Павлов 1993 г., 21-29).

Те са установили, географските и хронологическите граници на тези контакти, и дават възможност да се направят три основни заключения:

(1) следи от такива контакти са очевидни върху една обширна територия, от Панония на запад и на долното течение на Дунав в южна посока и средното течение на Днепър на изток,

(2) данните са недостатъчни, за да се направи ясно разграничение между хуни, авари и българите едни от други;

(3) връзката на "местни" славяни и алтайски "пришелци" от източните степи е въпрос на еволюция.

2 Хронология на славянско-алтайските контакти

Горната граница на славяно-алтайски контакти се определя, без много спорове през втората половина на 4 век, когато хуните пресичат източната граница на Европа. Но конкретните граници на славяно-алтайски взаимодействие варират преди или след началото на 7-ми век, в зависимост от това дали е настъпило вече окончателното разделяне на славянската общност на източни, западни и южни славяни. Това може да определи и най-ниската хронологична граница на алтайските заемки в славянски. За контакт между българите и южните славяни обаче трябва да се включат още два века, от края на 7 век до втората половина на 9 век. този период обхваща създаването на Българската държава в 680 г. от българите и част от южните славяни и завършва с приемането на християнството през 864 г. от българското общество. Въпросите, които са от значение за класифицирането и бъдещото проучване на хуно-български заемки в славянски, са:

1) Каква е хронологията на заемките и по какъв начин са били привлечени?

2) Как заемките са били подложени на езикови промени – фонологични, морфологични и семантични за да се превърнат в славянски думи?

3 Източници за проучаване

Само заемки с добре установена етимология са включени в това проучване. Заемки, които имат неясен произход не са включени, за да се избегне извеждането на изводи, въз основа на съмнителен материал. Най-ранните алтайски заемки в славянски са изключени от класирането, тъй като е много трудно да се анализира правилно произхода им. Само думи фиксирани в славянските писмени източници са използвани за проучване. Думите от т.нар. прабългарски надписи с гръцки букви и хуно-български не са включени, защото те не се съдържат в славянските текстове.

4 Класификация на хуно-българските заемки в славянски

Класификацията представена по-долу не е пълна, тъй като нови хуно-български заемки се установяват и сега, в резултат на нови изследвания върху славянските текстове, или на нови етимологични изследвания.

4.1 Класификация според хронологията на заемките

4.1.1 Хуно-български заемки в славянски преди разпада на общославянската общност на източни, западни и южни славяни.

Игор Добродомов (1969, 67-69) обсъждат възможността да се проучат и обособят в отделна група хуно-българските заемки. Най-новите заемки които принадлежат към тази група, според И.Добродомов, се датират преди диференцирането на трите славянски групи (западна, източна, южна).

Хронологията на най-новите хуно-български заемки общославянския етап не е много добре изяснена.

Има, обаче, някои исторически аргументи, от съществено значение за определяне хронологията на тези заемки. Готите и хуните са били в контакт със славяните в периода 3-4 век. Славянските племена, са живели на север от готите и хуните, които изиграват ролята на "стена" между света на славяните и Римската империя (Curta 2006, 39-69, Гюзелев и Дражев 1966 г., 12). Така те блокират исторически миграцията на славяните до края на 5 или в началото на 6 век (Ангелов 1981, 92). Времето на заемките от хуно-български, общи за всички славянски езици, трябва да се актуализират до началото на 6 век. Тези хуно-български заемки са използвани в най-ранните текстове и книги, написани на славянски, т.е. тези думи се появи в източниците от края на 9 век. Важен аргумент за тяхното формулиране още е, че те съществуват във всички славянски езици. И като фонетика и семантика могат да бъдат проследени обратно към началото на общославянския период, който продължава до началото на 6-ти век. Следните заем думи принадлежат към тази група:

(1) **блъванъ**: надгробна колона, статуя, идол $\sigma\tau\acute{\eta}\lambda\eta'$ (Clouston 1972, 333, Granberg 1997a, 55, Menges 1951a, 21-22). И хуни и българи, са издигали такива блъвани над гроб или в поминателни места. Някои от тези блъвани днес могат да се видят в България, Италия и Украйна (Danil'chenko 1981 г., 17-26).

(2) **българинъ**: 'Bulgar, Βούλγαρος' (Granberg 1997a, 55-57, Pritsak 1954, 219).

(3) **клобокъ**: шапка, тиара $\kappa\acute{\iota}\delta\alpha\rho\iota\varsigma$ (Granberg 1997a, 79-80, Vasmer 1986 II, 252). Клобукът е вид специфичен коничен калпак, използвани от хуните и българите. Пример за клобук може да се види в миниатюрите на менологията на византийския император Василий II (975-1025 г.) (Migne PG 117, 276-556).

(4) **колимогъ, колимага**: палатка, покрита кола $\sigma\kappa\eta\nu\eta\eta\acute{\iota}$ (Granberg 1997a, 82-83, Милтенов 2006 г., 188, Vasmer 1986 II, 291). Колимогът е вид покрита кола .

(5) **крагоуи:** ястреб *Accipiter nisus*, ιεράξ' (Granberg 1997a, 85, Setarov 1990, 56–57).

(6) **кръчагъ:** стомна κεραμεύς, κεράμιον, ξεστός, τρύβλιον, (Granberg 1997a, 86, Miltenov 2006, 189, Vasmer 1986 II, 341).

(7) **књигы:** има много значения в славянски: писмо, книга, αποστάσιον, βιβλίον, βίβλος, γράμματα, γραμματεῖον, γραφεῖον, γραφά, γραφικά, δέλτιον, δέλτος, διαγράμματα, ὀπιγραφή, θεσπίσματα, ἱστορία, πραγματεία, συγγραφή, χαράγμα, libri' (Granberg 1997a, 94–97, Vasmer 1986 II, 262–263) тази дума означава и трети стомах на преживните животни (книжка) тъй като по форма прилича на разтворена книга. Все още се употребява в някои славянски езици и диалекти.

(8) **саблиа:** меч, сечашо оръжие, εγχειρίδιον' (Clauson 1972, 782, Granberg 1997a, 105, Vasmer 1986 III, 541).

(9) **слонъ:** (Granberg 1997a, 109, Ivanov 1977, 153–157, Severtjan 1974, 177–179, Vasmer 1986 III, 674–675).

(10) **хоржгы:** 1.флаг, знаме, τάγμα, 2.скиптър, σκῆπτρον, 3.племе, раса клан, σκῆπτρον' (Dobrev 1987, 96, Granberg 1997a, 116). Chorong(y) е флага на коницата, използвани от хуните и българите.

(11) **чеканъ:** чук, бойна брадва. (Granberg 1997a, 119, Setarov 1990, 75, Vasmer 1986 IV, 324–325).

(12) **чъбанъ:** съд, ξέστηρ, sextarius (Granberg 1997a, 121). Много е вероятно думата да принадлежи към групата от която е и титлата župan, jourač, отнасяща се към най-древните хуно-български заемки в славянски (Менгес 1959 г., 178).

4.1.1.1 История на началните алтайско-славянски езикови контакти.

За хуно-българският език, се смята че принадлежи към алтайското семейство и обикновено го считат като език от западния клон на тюркските езици (Менгес 1951b, 88-89). Omeljan Pritsak (1982) и Борис Симеонов (1982) твърдят, че хуно-българския трябва да се класифицира като източноалтайски език на хунския клон. Дори езикът на аварите, който също принадлежи към хунската група, може да бъде обсъден като възможен източник за тези заеми (Dobrodomov 1969 г.). Хуните доминират Централна Европа през втората половина на 4 век, след победата си над аланите и готите (Тъпкова-Заимова 1966 г., 11 - 15). В началото на 5 век българите, установили някаква политическа власт в Панония и в Западната Карпатската долина. Славяните са обитавали по това време площ, простираща се от Панония до средното течение на река Днепър. Някои групи сред славяните в края на 4-ти век, по време на хуно-готската война у частват като съюзници на хуните и готите претърпели поражение (Йорданес, 88-89).

Първите контакти между славяни и различни политически, вероятно алтайскоезични обединения, не трябва обаче да се надценява. Хуните и българите са били номади и скотовъдци и тяхната естествена среда е степта. Славяните са предимно земеделски производители и се намират в друга "екологична ниша обитават части от Централна и Източна Европа.

Изброените по-горе заемки не са толкова много - повечето са имена за предмети които славяните са познавали преди контакта им с хуни и прабългари. Източникът на езика на тези заети думи е алтайски език от хунската група, но е доста трудно да се направи разграничение между хунски и български по това време.

4.1.2 Хуно-български заемки в езика на южните славяни, отсъстващи в западнославянските.

Думите от тази група са заети по-късно от тези от първата група (4.1.1), но не по-късно от втората половина на 7-ми век, когато започва процеса на формиране на българско-славянските държавни образувания на Балканите.

Тази група не е хомогенен, когато става въпрос за начина на заемване и може да бъде разделена в три части.

4.1.2.1 Заемки в източните и южните славянски езици. Следните заем думи принадлежат към този раздел:

(13) **бисърь:** перла, μαργαρίτης' е арабска заемка в хуно-български, откъдето прониква и в славянските езици (Granberg 1997a, 54, Vasmer 1986, 168).

(14) **болиаринъ, быліа: боярь,** αρχων, μεγιστήνες, συγκλικώς, σὼγκλιτος, φόλος, οὐτῆ πρώτα φόροντες'. *Boyla*, при българите общо название на аристократите от обкръжението на владетеля (Clauson 1972, 385, Granberg 1997a, 58).

(15) **белчоугъ:** пръстен (Clauson 1972, 380, Granberg 1997a, 63).

(16) **бѣлѣгъ:** знак, символ, дарба, σημεῖον, σύμβολον' (Clauson 1972, 338–339, Granberg 1997a, 63–64).

(17) **капъ:** идол, калъп, модел, подобие, прототип, кутия, ἄγαλμα, αὐλος, δοχεῖον, εἰκᾶν, θεος, υἱῆκη, κολεος, περίβολοσ, σῶμα, τῶλαντον□ (Clauson 1972, 584, Granberg 1997a, 75–78).

(18) **ковъчегъ:** кутия, съндък, гроб, αποθήκη, γλωσσόκομον, θῆκη, κιβωτός, λάρναξ, σηκός, σωρός' (Clauson 1972, 586–587, Granberg 1997a, 80–81, Vasmer 1986 II, 272–273).

(19) **коштоуна:** басня, μῦθος, μυθολογῆμα, иранска заемка в хуно-български, после попаднала в славянски (Granberg 1997a, 85, Vasmer 1986 II, 362).

(20) **коумиръ:** статуя, езически идол, олтар, бог, ἀγάλμα, ἀνδριῆς, βωμός, γλυπτόν, δαίμων, εἰδωλον, εἰδωλολάτρης/-ία, ἰνδαλμα, κίβδ'λος, ξόανον, σόβασμα, στήλ', χαλκοργῆμα (Granberg 1997a, 88–91, Vasmer 1986 II, 416).

(21) **санъ:** ранг, положение, достойнство, обществен статус, αξία, αξίωμα, αρχῆ, βαθμός, ευπραγία, προκοπή, τάξις, τιμή, τόπος, φύσις' (Clauson 1972, 830–831, 833, Granberg 1997a, 105–107).

(22) **чъпагъ:** чанта, джоб на външната дреха (Granberg 1997a, 121–122, Vasmer 1986 IV, 146–147, 373–374).

4.1.2.2 Заемки с ограничено разпространение в южнославянските и източнославянските езици. Тези заеми думи са използвани най-вече в средновековната литература и книги със български и руски произход.

(23) **багръ:** пурпур, регалии, порфир, πορφύρα', заемка в хуно-български от арабски (Clauson 1972 г., 317, Granberg 1997a, 48–49).

(24) **блехъчии:** занаятчия, ковач, τέκτον, *faber*' (Granberg 1997a, 57, Vasmer 1986 I, 174).

(25) **Бахомитъ:** "Мохамед", отнася се само за пророка на Аллах (Granberg 1997a, 60, Moravcsik 1958 II, 200–203), само в текстове с руски произход.

(26) **брачина:** коприна, бродат, σηρικόν' (Clauson 1972, 357–358, Granberg 1997a, 60).

(27) **дохъторъ:** възглавница, προσκεφάλαιον' (Clauson 1972, 899, Granberg 1997a, 67–68).

(28) **кръчии:** ковач, златар, χαλκεύς' (Clauson 1972, 647, Granberg 1997a, 87).

- (29) **коерѣлъкъ, коуриль:** прототип, калъп, еталон, τύπος' (Clauson 1972, 736, Granberg 1997a, 92).
- (30) **къльиъгъ:** паразит, παράσιτος' (Clauson 1972, 620–621, Granberg 1997a, 94).
- (31) **оиминъ:** войн, στρατιώτης, στρατός' (Granberg 1997a, 102, Vasmer III, 126–127).
- (32) **самъчии:** съветник, помощник, пратеник, μειζότερος, ο ἐπὶ τῆς οἰκῆς, οἰκονομοῆς (Clauson 1972, 830–831, 833, Granberg 1997a, 105). Длъжностно лице, *samčī* участва в най-важните хански пратеничества. Вероятно става дума за преводач.
- (33) **сапогъ:** кожена обувка, ботуш, πέδιλον, ὑπόδημα', тази дума е монголска заемка в хуно-български (Clauson 1972 г., 786, Granberg 1997a, 107–108). Chlebnikova (1988, 244–253) е изследвала кожени обувки открити при разкопки в и около град Болгар, както и техниката, използвана за производството им.
- (34) **сокачии:** готвач, μάγειρος, οψοποιός' (Granberg 1997a, 110), **сокалъкъ, сокало:** кухня, μαγειρεῖον' (Granberg 1997a, 109–110, Vasmer 1986 III, 708).
- (35) **сынъ:** кула, πύργος' (Clauson 1972, 834, Granberg 1997a, 111–112).
- (36) **чиготъ:** меченосец, воин, спаθάριος, **меченоша** (Granberg 1997a, 119–120). *Čigat* е титла на царедворец, охраняващ владетеля с меча си.
- (37) **чрътогъ:** спалня, къща, дворец θάλαμος, νυμφών, παστάς, хуно-българска дума заета от персийски. (Granberg 1997a, 120–121, Rusek and Račeva 1982, 27–34).
- (38) **–чии:** хуно-български суфикс, зает в славянски и използван за изграждането на нови думи *nomina agentis* като: **зъдчии:** строител, οἰκοδόμος', **иконожъгъчии:** майстор изработващ керамични икони, **клепъчии:** ковач, **корабъчии:** корабостроител, моряк, ναυπηγός, ναάτης, **корабляпловъчии:** корабоплъвател, **кръмчии:** духовен водач, кормчия, κυβερνήτης', **потикъчии:** удвояващ, и още 20 такива думи.

4.1.2.3 Заемки регистрирани само в славянските текстове с български произход. Към тази точка принадлежат заем думи, които са използвани в текстове, писани само в средновековна България:

- (39) **комърогъ, гоморъ, гомръ:** съд за вода, кесия за пари, κεράμιον, ὑδρία', хуно-българска заемка от ирански език (Granberg 1997a, 83, Rusek и Račeva 1982 г., 27–34). В славянските ръкописи се предава по различни начини на изписване: **комърогъ, коморогъ, комоурогъ, комрогъ, коморгъ.**
- (40) **коръмъ:** стомах, корем, abdomen, κεκρύφαλος' (Clauson 1972, 661, Granberg 1997a, 84–85).
- (41) **кръкыга:** кола, каруца, (фон Арним 1956 г., 45–46).
- (42) **кръчагъчии:** грънчар, κεραμεύς' (Granberg 1997a, 86–87).
- (43) **кълоубрии:** пророк, водач (жрец), προφίκιος, οψίκιος', шаман или магьосник, който прави жертвоприношения в мирно или военно време. Според Clauson (1972, 617) титлата е регистрирана в 923 от Ибн Фадлан, като *qoluwr*, но аналогичното *κολοβρος* е известно от българските надписи с гръцки букви от 8-и век (Veševliev 1979 г., 56–58, 64–65, надпис 68).
- (44) **тетегъ:** носилка, (Райнхарт 1995 г., 135–142).
- (45) **хръзанъ:** камшик, бич, φραγέλλη', думата е заета в хуно-български от някой ирански език и е регистрирана в гръцки като *χαρζάνιον* "бич" (Granberg 1997a, 117, Vasmer 1986 IV, 277).

(46) **чаи:** отвара, чай, думата е регистрирана в текста **“Врачъба Коузьмина”** “Лечението на Козма “ (Добрев 1989-90, 168-171, Granberg 1997a, 118).

(47) **чръгоу былїа, чръгыїа:** Ćrigu Boyla е титлата на втория боил след хана. Той отговаря за 455 брони, 540 шлема от един и 854 шлема и 427 брони, от друг вид, т.е. пет полка на тежката и леката коница (Beševliev 1979 г., 63, надпис 53, Granberg 1997a, 120).

(48) **їатъхоульница:** страноприемница, ξενοδοχία’ (Clauson 1972, 882, Granberg 1997a, 122).

4.1.3 Дискусия

Трудно е да се установи дали заемките от втората група - (13-22) и по-специално (23-38) - са били заимствани директно, от хуно-българския език, или са били заети само от южните славяни и след това се използвани в първите писмени славянски текстове, навлизайки в писмения старославянски език. Така тези хуно-български заемки са попаднали в другите славянски езици, чрез разпространяването на славянските книги. Съвсем правдоподобно, може да се мисли че заемките известен само от писмени източници са могли да бъдат разпространени чрез преписа на книгите, докато други, регистрирани в различните славянски диалекти, славянски, биха могли да бъдат заети пряко, чрез непосредствения контакт на битово ниво.

В края на 4 - началото на 5 в., хуните се предвиждат към долното течение на река Дунав, и част от славяните започнали да се преселват в Панония и Дакия. Така наречените панонски славяни стават част от политическия хунски съюз, където се включват и панонските българи (Ангелов 1981, 92). Смъртта на Атила и разпадането на хунския политически съюз в края на 5 век, позволява на славяните да създадат собствени обединения на териториите южно от Карпатите, и дори на юг от река Дунав. Славяните, заедно с българите, започна атаките си на Балканите, от първото десетилетие на 6-ти век. Няколко византийски хронисти пишат за за съвместни нападения на славяните и българите (Тъпкова-Заимова 1966, 58 ее.)

Например при нападението през 558 г, българите наречени кутригури, заедно със славяните достигат под стените на Константинопол. Войната между славяни и авари започва в средата на 6 век. и засяга най-вече панонските славяни, но най-важното е че и славяните и българите са подчинени на Аварския каганат (Тъпкова-Заимова 1966 г., 50-60). Византия се опитва да насочи славяните срещу аварите, но последните, заедно с българите и аварите в последното десетилетие на 6 в. нападат Византия. Съвместните нападения на авари, славяни и прабългари срещу Византия продължават и през 7-ми век. Съюзната аваро-славяно-българска армия, под ръководството на аварите, атакува Солун през 618 и 626 в обсажда Константинопол. Една българска група (хората на Кубер), заедно с някои славяни (Драговити и други), преминава р. Дунав в края на 680 г., се заселват в земите около гр. Битоля.

Очевидно е, че източните и още в по-голяма степен, южните славяни, са в активни контакти с авари, хуни и българи за доста дълъг период от време, простираща се от 5-ти до 7-ми век. Тези контакти водят до заемки от най-малко един, но най-вероятно от няколко езика от хунската група.

4.2 Класификация по начина на адаптиране и изменение на заемките в славянски

Основните критерии за класифицирането на заемките са настъпилите фонетични, морфологични и различни семантични промени. Всички тези промени се дължат на "славянизацията" на заемката. Само развитието на нова семантиката на думите заети от хуно-български ще бъдат обсъдени по-долу.

4.2.1 Заемки с ниска степен на адаптация и промяна и ниска честота на използване.

Част от заемките са се използвали само в редки случаи и не стават част от активния славянски речников фонд. Тези заети думи не дават начало на производни думи. Те обикновено имат само едно значение и, по правило, не са консервирани в съвременните славянски езици и диалекти. Представителите на този вид заеми са: **дохъторъ** (27), **коерѣлькъ** (29), **кълынгъ** (30), **хръзанъ** (45), **іатъхоульница** (48). Тези думи са най-тясно свързани с политическия елит, с въпросите на религията, на организацията на армията и обществото, както и на различни въоръжения. Поради това е често срещано явление, тези заети думи по-късно са заменени с други, когато текстовете са били преписвани и редактира (Tichova 1987 г., 307).

4.2.2 Заемки с висока степен на адаптация и относително висока честота на използване.

Заетите думи от тази група са по-чести, те са развили няколко значения и нови производни думи. Тези заемки са станали активна част в славянската лексика: **кънигы** (7), например тази дума има са най-малко девет различни значения: "азбука, глава (на книга), Библия, лист за писане, документи, текст, писмо" и "надпис" (Granberg 1997a, 94-97, 1997b, 31-40). Има и няколко производни думи на **кънигы**: **кънижъникъ**: преписвач, писател, **кънижънъ** (прил. книжен), **кънижиѣ**: книги, **кънижица**: малка книжка. Друга такава дума е **коумиръ**, **коумиръ** (20). Тя има най-малко 8 производни и 6 съставни думи: **коумиръница**: езически храм, прилагателните **коумиръскъ**, **коумировъ**, и **коумирънъ**, **коумиръсложъеніе**: идолопоклоничество, **коумиръслаужителъ**: идолопоклоник, **коумиръіасти**: употребата на жертвената храна.

Багръ (23) има най-малко 16 производни, включително и глаголи: **багрити**, **багровати**: боядисвам.

4.2.3 Дискусия

Семантиката на заемките се променя, когато те стават част от славянските, религиозни текстове, преведени от гръцки, след приемането на християнството. Един Интересен пример е заем думата **блъванъ** (1), което би могло да означава "колона" и "статуя", а като негов синоним за значението на "статуя" се използва друга хуно-българска дума **капъ** (17), която също така може да означава "обвивка, колчан, ножница, кутия "и" (образ на) бог ". Производната капище може да означава "статуя" и "езически храм" и се използва като синоним на **блъванъ** и **капъ** в смисъл, на статуята. Още една хуно-българска заемка, **коумиръ** (20) "езически бог" и "статуя" е използвана като синоним на **блъванъ**, **капъ** и **капиште** в смисъл на статуята. Всички тези думи, **блъванъ**, **капъ**, **капиште**, функционират като синоними на славянските думи **обръзь**, **подобие** и затата от гръцки дума **идолъ**.

5 Заключение и обсъждане

По-точната периодизация на славяно-алтайските контакти е важна за историческите проучвания. Проучването се отнася за началния период на езиковите алтайски заемки в славянски, което означава, че тяхното датирание може да бъде определено в най-широк смисъл на думата.

Появата на грамотността сред славяните съвпада с долната граница на славяно-алтайски контакти; удостоверяването на заемки в славянските текстове, от края на 9 век нататък не е нищо повече от едно доказателство на този процес.

Според критериите на хронология, на хуно-българските заемки в славянски могат да се определят в две групи: рано навлезли заемки (4.1.1), общи за всички славянски езици (1-12) и по-късно навлезли заемки (4.10.2) с повече ограничено разпространение в славянските езици (13-48). Разбира се, има значителни разлики в разпространението на алтайските заемки в славянските езици. Удостоверението за такива думи във всички или почти всички, славянски език е говори за тяхната по-голяма древност (Gořab 1992 г., 400-409). Но при анализа на тези заемки може да се определи надежно хронологията им само в няколко случая. В повечето случаи това остава неясно, дали те са заети при пряк контакт, или по-късно са се разпространили чрез разпространението на славянската християнска литература (Granberg 1996b, 2000).

Според резултатите от изследване на адаптирането, промените настъпили със заетите хуно-български думи, може също да се отдиференцират две отделни групи. Първата група (4.2.1) се състои от заемки с ниска степен на адаптация и ниска честота на използване в славянските текстове. Тези заемки не изграждат нови производни или съставни думи и не разработват нови семантични значения. Втората група (4.2.2) са заемки с по-високо нивото на адаптация и относително висока честота на употреба в славянски. Те се включват бързо в активния славянски речников фонд и създават нови значения, нови производни и съставни думи.

Тази група може да бъде по-продуктивна за изучаването семантиката на съот.алтайска дума. Те са се разпространили предимно от сферата на културата и религията (поминателна колона, идол, надгробен камък" - **блъванъ**, **кънигы** – книга , **тлъмачъ** -преводач, знаме [коница] **хоржгы**), относно войната и социална организация (жоупанъ – титла, сабя – **сабля**, **тъмы** - десет хиляди, безброй, боздуган, чук - **чеканъ**), в архитектура и транспорта (колимогъ - палатка, шатра, покрита кола, шатъръ – шатра, носилка – тетегъ), битови предмети (**чаша** - чаша, **чбанъ** - кана"). Повечето от тях изглежда са имали значения неизвестни в славянската култура.

Литература:

Ангелов, Димитър. 1981. Образуване на Българската народност. София. фон Арним, Бернд. 1956. "Urbulgarisch kьlubrь ~ kouloubrov". Festschrift für Max Vasmer Zum 70. Geburtstag. Висбаден: Ото Harrasowitz, с. 45-46.

Баскаков, Николай А. 1979. Русские фамилии тюркского происхождения. Москва.

Бешевлиев, Веселин. 1979. Първобългарски надписи. София: Наука и изкуство.

Хлебникова, Тамара А. 1988. "Кожевное дело". Город Болгар. Очерки ремесленной деятельности. Москва, с. 244-253.

Clauson, Sir Gerard. 1972. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century

Turkish. Oxford: Clarendon Press. Clauson, сър Джерард. 1972.

Curta, Florin. 2006. Southeastern Europe in the Middle Ages 500–1250. (Югоизточна Европа през Средновековието, 500-1200 г.) Cambridge

Данильченко, К. 1981. "Българские топонимы в Италии". Балканско езиковедие XXIV, кн. 4, с. 17-26.

Делева, Антоанета К. 1996б. "Прабългарските заемки в старобългарския език, като материал за предписмената история на българския език. Медивистични изследвания в паметта на Пейо Димитров. Шумен, с. 119-129.

Делева, Антоанета К. 1997а. Прабългарските заемки в старобългарския език. Механизми на езиковата адаптация. Дисертация. Софийски университет "Свети Климент охридски", София.

Делева, Антоанета К. 1997б. "Кънигы – произход и значение на думата". Преславска

книжовна школа 2. Шумен, стр. 31-40.

Делева, Антоанета К. 2000. "Прабългари и прабългарски заемки (върху материал от старобългарските писмени паметници". В "Acta Palæoslavica". Vol. 1, редактирана от Маргарита Младенова. София, с. 109-115.

Добрев, Иван Д. 1987 година. Старинни народни думи. София.

Добрев, Иван Д. 1989-1990. "Новата колекция на славянски ръкописи от Синайския полуостров", пол. (Ioannis B. Tarnanidis, на славянски ръкописи Открит през 1975 г. в манастира "Св. Екатерина" на планината Синай. Солун, 1988 г.). *Cyrillomethodianum* 13-14, с. 168-171.

Добродомов, Игор "Ж. 1969. "Из българското вклада в славянских " Этимология 1967 година. Москва.

Гюзелев, Васил и П. Дражев. 1966. Славяни и прабългари в нашата история. София.

Gołąb, Збигнев. 1992. Произход на славяните. *Ezikooved's View*. Колумб: Славица. Granberg 1996, 1997a, 1997b, 2000 г. - виж Делева.

Иванов, Вячеслав. 1977. "Название "Слона" в языках Евразии". Этимология 1975 г., Москва, с. 153-157.

Йорданес. 1882. *De Origine actibusque Getarum. Monumenta Germanie Historica*, DOI. Auctores Antiquissimi, кн. V. 1. Берлин, с. 100-200.

Кипарский, Валентин. 1975. *Russische Historische Gramatik*, 3. Heidelberg: Carl Winter.

Корс, Фьодор Д. 1909. "О, словах, некоторых бытовых заимствованные древними славянами, из т. наз. урало-алатайских языков. "Сборник в честь 70-летия Г. Н. Потанина. Санкт Петербург.

Лвов, Андрей С. 1962. "Старославянское печать" - печатьляти ". Этимологические исследования, 2. Москва, с. 93-103.

Menges, Karl G. 1951a. *The Oriental Elements in the Igor-Song* (= Monographs/Supplement of Word 7). New York. Menges, Karl G. 1951b. "Altaic elements in the Protobulgarian inscriptions". *Byzantion* 21, nr 1, pp. 85-118. "Алтайски елементи в прабългарския надписи".

Menges, Karl G. 1959. "Schwierige slawisch-orientalische Lehnbeziehungen". *Ural-Altäische Jahrbücher* 31, с. 177-190.

Migne, Jacques-Paul. 1854-1899. *Patrologie grece et latine cursus completus*. Seria Latina 1854-1890, Seria Greca 1857-1899. Paris.

Милтенов, Явор. 2006. Диалозите на Псевдо-Кесарии, ръкописна и славянска традиция София: Авалон.

Moravcsik, Gyula. 1958. *Byzantinoturcica*, I-II. Berlin.

Pritsak, Omeljan Yosypovič. 1954. "Der Name Avitoxolă". *Ural-Altäische Jahrbücher* 26, pp. 190-220.

Pritsak, Omeljan Yosypovič. 1982. "The Hunnic Language of the Attila Clan". *Harvard Ukrainian Studies* 6, no. 4, pp. 428-476.

Pritsak, Omeljan Yosypovič. 1983. "The Slavs and the Avars". *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo*. Spoleto, pp. 353-435.

Reinhart, Johannes. 1995. "(Alt)kirchenslavisch tetegъ 'Sdnfte'". *Wiener slavistisches Jahrbuch* 41, pp. 135-142.

Русек, Йежи и Рачева Мария. 1982. "коморогъ, комрогъ"- старинное название в языке болгарском. *Балканско езикознание* 25 / 2, стр. 27-34.

Сетаров, Джеват С. 1990. Названия животных в языке русском. Этимология истинских, спорных и мнимых тюркизмов. Вилнюс.

Севортян, Ерванд В. 1974. Этимологический словарь тюркских языков Общетюркские и межтюркские основы на гласные. Москва.

Симеонов, Борис. 1982. "К вопросу о происхождении и этнической принадлежности праболгар". *Балканско езикознание*, 25 / 3, стр. 52-58.

- Szödeczky-Kardoss, Samuel. 1990. "The Avars". *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Edited by Denis Sinor. Cambridge: University Press, pp. 206–228.
- Тъпкова-Заимова, Василка. 1966. Нашествия и етнически промени на Балканите VI-VII в. София.
- Тъпкова-Заимова, Василка и Пламен Павлов. 1993. "Северните варвари и Черноморието" в Сборника "Българите в Северното Причерноморие 2. Велико Търново, с. 21-29.
- Тишова, Мария. 1987 г. "Замяна на прабългарските думи в Римския патерик" Годишник на СУ, Научен център за славянски проучвания. София.
- Vaillant, André. 1957. "Problèmes étymologiques". *Revue des études slaves* 34, pp. 136–143.
- Фасмер, Макс. 1986 год. Этимологический словарь русского языка, 1-4. 1986-1987, Москва.
- Yü, Ying-Shih. 1999. "The Hsiung-nu". *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Edited by Denis Sinor. Cambridge: University Press, pp. 118–150.

компютърен превод от английски: Ж.Войников